

כשרותו של הארבה

ראשי פרקים

- א. החשיבות שבזיהוי החגבים הטהורים
- ב. תהליך השתכחות מסורת אכילת שרץ העוף
- ג. מין הארבה השכיח
 - 1. בארץ-ישראל ובתימן
 - 2. בצפון-אפריקה
- ד. הארבה המלוחק והמזיק
- ה. היחס ההלכתי בין שני המופעים של הארבה
 - ו. כיצד נעשה זיהוי הלכתי בנושא כשרות?
 - ז. סימני שרץ העוף בתורה ובמסורת חז"ל
 - 1. כרעי השרץ
 - 2. כנפי השרץ
 - 3. הצורך בשם "חגב"
- ח. סימנים של המסורת שבעל פה
 - 1. סימני הצבע
 - 2. סימן האות ח' על החזה
 - 3. הארבה הוא צמחוני
- ט. המסורת בדבר מיני החגבים האסורים
- י. ספקות שהועלו ע"י הפוסקים
- יא. מעמדה של מסורת שהתקיימה בעדה אחת
 - יב. סיכום



א. החשיבות שבזיהוי החגבים הטהורים

40- השנה האחרונות נעלמו כמעט לגמרי להקות הארבה מארץ-ישראל ומכל אזור המזרח התיכון וצפון אפריקה. דבר זה הושג הודות לכך שהארבה מודבר בימינו ע"י ריסוס יעיל באזורי מוצאו - במזרח אפריקה ובדרום חצי האי ערב. הדברת הארבה גרמה לכך שלבני יוצאי תימן וצפון אפריקה, שנולדו בארץ, ושאבותיהם אחזו במסורת אכילת הארבה הכשר¹, חסר הידע בהכרת סימניהם ובמסורת אכילתם. מאחר שבני הדור אשר הכירו את סימני הארבה הכשר מתמעטים, קיים חשש שאיתם תיעלם גם

1. על אכילת ארבה בתימן, ראה: א' גימאני, "את אלה מהם תאכלו את הארבה למיננו", בתוך: **מפרות האילן על פרשת השבוע**, תל-אביב תשנ"ח, עמ' 320-321; י' אבישר, "חגבים - ממאכלי השולחן הכשר של יהודי תימן", **תהודת כשרות**, 1 (תשנ"ד), עמ' 52-53. וראה עוד אנציקלופדיה תלמודית בערך **חגבים** (כרך יד).

המסורת מסיני של כשרות הארבה. בלשון "ברם זכור אותו האיש לטוב..." שיבחו חכמים אדם שפעל למנוע השתכחות התורה כולה (ב"ב כא,א), או למנוע גניזתו של אחד מספרי המקרא (חגיגה יג,א), ואף אם פעל למען אפשרות השימוש בהלכות מסוימות (דיני קנסות, ע"ז ח,א, סנהדרין יג,א), או למען הצלתה של שמועה אחת! (חולין נד,א). המסורת הנוגעת לחגבים עדיין קיימת היום, ובידינו היכולת לשמרה לדורות הבאים.

היו שכבר השלימו עם אבדנה של מסורת האכילה של החגבים, ואף דרשה דרשו כדי לתמוך בכך, ממה שנאמר בחומש דברים (יד,יט) "וכל שרץ העוף טמא הוא לכם", ולא נאמר "את אלה מהם תאכלו" כמו בחומש ויקרא (יא,כב), ולא נתפרשו סימני החגבים הטהורים - "לרמוז שעתידים להשתכח ולהיות נוהגים איסור בכל שרץ העוף."²

חשיבות נוספת קיימת בעצם ידיעת סימני הכשרות, שכן יש מפרשים שראו בכך מצות עשה של הבדלת טהור מטמא. דבריהם הסתמכו על משמעות דברי הרמב"ם בספר המצוות (עשין קנא-קנב): "...שאנו נצטוינו לדון בסימנים אלו", וכך גם משתמע מלשונו בפתיחת הלכות מאכלות אסורות: לבדוק בסימני... להבדיל בין טמא לטהור", ובהלכה הראשונה שם לפי מספר נוסחאות (נוסח הדפוס וכן בנוסח המגיד-משנה).

רבים מנושאי מסורת זו מציינים כי אחד מהסימנים הנדרשים, הוא טביעות העין, המזהה את החגב הכשר, ללא סימנים ברורים. לשם כך כדאי לנסות להעמיד זיהויים אלו על הגדרות מדעיות מדויקות, ויתכן שבדרך זו נוכל לקבע לתמיד את המסורת הזו.

בתקופה המודרנית תיתכן השלכה מעשית, לנושא זה. בשטח ייצור המזון ישנו כיום תיעוש מתקדם, הנזקק לחומרי גלם המופקים ממקורות שונים, לא מן הנמנע, שנוכל למצוא שימוש במקור מזון כשר זה, אשר יחסוך לנו בעיות הלכתיות קשות הקיימות בהפקת חומרים מאיסורים. במיוחד לאור העובדה שמדובר במזון כשר, שאינו בשרי ואינו חלבי, אינו דורש שחיטה, תנאי גידולו קלים, והוא מכיל מרכיבי מזון חשובים.

ב. תהליך השתכחות מסורת אכילת שרץ העוף

לפי הכתוב בתורה (ויקרא יא,כא) המותר באכילה משרץ העוף הוא "ההולך על ארבע אשר לו כרעיים ממעל לרגליו לנתר בהן על הארץ", ובפירוטם אתה מוצא: "את הארבה למינו ואת הסלעם למינהו ואת החרגל למינהו ואת החגב למינהו" (כב). במשנה (חולין ג,ז) נאמרו סימנים נוספים לכשרות החגבים - "כל שיש לו ארבע רגלים וארבע כנפים וקרסוליים וכנפיו חופין את רובו". רבי יוסי מוסיף במשנה את המילים: "ושמו חגב".

בקטגוריה של הסימנים הכלליים שמובאים בתורה ובמשנה יכולים להכלל לכאורה מאות מיני חגבים טהורים, כאימרתו של אבימי בריה דר' אבהו "ז' מאות מיני דגים הן וחי' מאות מיני חגבים"³. דרכה של התורה למנות בשמות את המיעוט (חולין סג,ב). אם כן, ברבות המינים הטמאים, נקבה התורה בשמותם רק את ארבעת סוגי הטהורים - ארבה, סלעם, חרגול וחגב. לכל אחד מסוגים אלו נוספה המלה "למינו" או "למינהו".

2. ה"ר יחיא קורח בפירושו מרפא-לשון לכתר תורה (תאג"י) בויקרא יא,כא. ועיי' הרב שלמה קרח, עריכת-שלחן ח"ג עמ' קמ, כי עם השמדת הארבה, ישתכח במשך הזמנים עד שלא ידעו איזהו הכשר.

3. בבלי, חולין סג,ב. בגירסת הירושלמי (תענית פ"ד ה"ה) מובא הדבר בשם ר' חנינה בריה דרב אבהו: "שמונה מאות מיני חגבים טהורים". אם מספר זה מתייחס רק למה שכתוב בתורה "החגב למינהו" (ויקרא יא,כב), הרי שמספר המינים עשוי להיות גדול עוד יותר. דומה, שמספר זה בא לבטא בהפלה את הכמות הגדולה של המינים שלכתחילה היו מותרים, אך לא מספר מדויק. מספר המינים של סדרת החגבניים הידועים כיום במזרח התיכון מונה כ-6000 מינים, אך בעולם כולו ידועים אלפי מינים, ראה: א' ביליק, "ואלה שמות החרקים", טבע וארץ, טו (תשל"ג-ד), עמ' 293.

חז"ל (חולין סה,א) זיהו כל שם מקראי לשם שנהוג היה בימיהם: "ארבה זה גובאי, סלעם זה רשון, חרגול זה ניפול, חגב זה גידאן. המילים "למינו" "למינהו" מוסיפים את "ציפורת כרמים ויוחנא ירושלמית והערצוביא והרזבנית".

בסך הכל נימנו אפוא לפי התורה ומסורת חז"ל שמונה שמות של חגבים טהורים. אין הכוונה כאן בהכרח למינים ספיציפיים (ע"פ ההגדרות המדעיות בימינו), אלא לקבוצות חגבים בעלי אפיונים מסוימים, כפי שהדבר עולה מסוגיית הגמרא. מעבר לסימנים הכלליים ולשמות הספיציפיים של החגבים הכשרים, יש סימני כשרות נוספים אשר נמסרו במסורת שבעל-פה, ולהם משקל רב ומכריע בכל הקשור לאכילת החגבים בימינו, הלכה למעשה. בסימנים אלה נדון בהרחבה בהמשך.

מתוך ארבעת מיני החגבים שנמנו בתורה ניתן לזהות בבירור רק את הארבה; לגבי השאר הוצעו פרושים אחדים, ולא ניתן להגדירם בבטחון.⁴ לפי רוב הצעות הזיהוי מקובל שהחרגול, הסלעם והחגב שזכרו בתורה הם מיני חרקים שלא מתפתח אצלם בדרך כלל יצר ההתלהקות.⁵ המסקנה העיקרית שעולה ממחקרים אלה היא, שבעבר היו ידועים במסורת הרבה מיני חגבים כשרים; חלקם מזיקים ובאו בלהקות או במופע חברתי וחלקם חיו כפרטים בודדים. אולם במהלך הדורות נשתכחה המסורת של רוב המינים ובפועל נאכלו במאות השנים האחרונות רק "ארבה למינו".⁶ המסורת של קבוצה זו השתמרה בשל חשיבותה למאכל בהשוואה לשאר מיני שרץ העוף. דבר המסביר גם מדוע נזכר הארבה ראשון בין המותרים לאכילה.

תהליך איבוד המסורת של שאר הקבוצות היה ארוך והדרגתי, כבר רב פפא בתקופת התלמוד מחמיר ומצמצם את היתרם (חולין סה,א). אולם במשך הזמן חל כירסום גם בשימור מסורת אכילת הארבה עצמו בקרב קהילות ישראל. כבר בימי הביניים המוקדמים לא היתה בקהילות אשכנז בקיאות בשמות החגבים הכשרים, ולא נשמרה אצלם מסורת אכילה.⁷ לעומת זאת, בחלק מקהילות ספרד,⁸ צפון-אפריקה וארץ-ישראל היו ידועים חלק ממיני החגבים המותרים באכילה עם הסימנים הנוספים שהועברו במסורת.⁹ פסיקתו של ר' חיים בן עטר (תני"ו-תק"ג) לבני עירו כנגד אכילת חגבים השפיעה על חלק מיהודי צפון אפריקה, שנמנעו מאז מלאכלם.¹⁰ אולם היו גם לא מעט

4. ש' בודנהיימר, "האנטומולוגיה אצל היהודים בימי קדם", ירושלים, קובץ החברה העברית לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה, מוקדש לא"מ לונץ (א"ל סוקניק וי פרס עורכים), ירושלים תרפ"ח, עמ' שה-שטו.
5. ראה בהמשך בפרק המופע הלהקתי של הארבה. על זיהוי מיני שרץ העוף, ראה למשל במחקרים הבאים: י' אהרוני, הארבה, יפו תר"פ; י' גור, "ראשן-רשון", לשוננו, יג (תש"ד), עמ' 56; י' פלמוני, "שמות הארבה במקרא", סיני, כז (תש"י), עמ' רפג-רפז; י' פליקס, חי וצומח בתורה, ירושלים תשמ"ד; מ' דור, החי בימי המקרא המשנה והתלמוד, תל-אביב תשנ"ז.
6. אצל יהודי תימן שהיו מרוחקים מהמרכז ההשפעה ההלכתית של צנעה, ישנן עדויות אחדות לאכילת חגבים בודדים מסוימים, לבד מהארבה (גיראד), שהיו להם סימני כשרות. נוהג זה משקף לדעתנו את שרידיה האחרונים של מסורת מיני שרץ העוף האחרים שזכרו בתורה ובמסורת חז"ל.
7. ראה: רש"י ורלב"ג בפירושם לויקרא יא, כא; המאירי, בית הבחירה לחולין סה; ט"ז יו"ד פה, א; ערוך-השלחן, יו"ד סי' פה.
8. רשב"א, תורת הבית הארוך ג, א; חידושי הרשב"א חולין סה, א.
9. ר' שמעון ור' צמח בני ר' שלמה בן שמעון דוראן, ספר יכין ובעז, ליוורנו 1781, א, סי' סד ודברי המגיה, שם.
10. ראה: פרי תואר יו"ד פה, א ובפירוש אור החיים לויקרא יא, כא; ש' שמעוני, גנזי שלום, ליו"ד סי' ה.

רבנים שיצאו בחריפות כנגד פסיקתו.¹¹ מסורת אכילת הארבה הכשר נשמרה בימינו בקרב כל בני תימן לפליגיהם השונים ואצל חלק מיהודי צפון-אפריקה. בידי אלה נשמרה מסורת ברורה רק לגבי מספר מינים מצומצם בהרבה ממה שלכתחילה התירה התורה.

ג. מין הארבה השכיח

בעולם קיימים כמה מיני חגבים העשויים להופיע בהתאם לתנאים סביבתיים שונים הן במופע הבודד והן במופע הלהקתי. מיני "ארבה" הנפוצים והחשובים ביותר בעולם העתיק, לפי סדר חשיבותם, הם:

I. ארבה המדבר (*Schistocerca gregaria*).

II. הארבה האירופי הנקרא גם חגב נודד (*Locusta migratoria*).

III. הארבה המרוקני הנקרא גם צלבגב מרוקני (*Dociostaurus marocanus*).

1. בארץ-ישראל ובתימן

בארץ-ישראל מצויים שני המינים האחרונים במופע הבודד, ויש עדויות היסטוריות בודדות ונדירות להופעתם במופע הלהקתי באזורנו ולגרימת נזק רב לגידולים החקלאיים עם הופעתם.¹² לכן למעשה בא בחשבון בעיקר ארבה המדבר. מין זה הוא השכיח ביותר מבין אלו שפקדו את הארץ בעבר, ומקורו באפריקה או בחצי האי ערב. ר' שמעון בכר יעקב, שהתייחס בשנת תנ"ד (1694) למכת הארבה ולאכילתו בארץ, כתב: "כיון שלא יש אלא מין אחד, על הרוב כולם נקראים ארבה."¹³ מציאות זו מתאימה גם למסורת שבידי יהודי תימן, ואף היא מתייחסת בדרך כלל למין זה. שם, כמו בארץ-ישראל, היה ארבה המדבר שכיח ביותר, בעוד שהחגב הנודד עשוי להגיע בעזרת הרוחות לעיתים רחוקות ונדירות. למין החגב הנודד ישנם כמה תתי-מינים ויש הממיינים את זה אשר עשוי להגיע בקרב (נדיר) לתימן כחגב נודד מתת-מין אפריקני (*Locusta migratoria migratoroides*), אם כי בקרב החוקרים אין עדיין הכרעה ססטימטית מוסכמת.

במסגרת תישאול שנערך לעשרות רבות של יהודים מתימן שהכירו את הנושא מקרוב, הוצגו בפניהם פרטים מיובשים עם מיני חגבים נוספים (מצחן, צחיחן) וסדרה של תמונות חגבים שונים. כולם, ללא יוצא דופן, זיהו בבירור וללא כל היסוס את ארבה המדבר כמין הכשר, ובמיוחד הצביעו על הארבה בגוון הורדרד. לעומת זאת, את החגב הנודד, יש שציינו כלא מוכר, יש שלא יחסו חשיבות להבדלים בינו לבין ארבה המדבר והחשיבוהו ככשר, ויש שכלל לא הבחינו בהבדלים ביניהם. שאר המינים היו מוכרים להם מתימן, אך רובם (למעט גובי המצרי) נחשבו כטמאים.

2. בצפון-אפריקה

בצפון אפריקה שכיחים כל שלושת מיני הארבה: המדברי, המרוקני והנודד. אולם למעשה, המין השכיח הגורם לנזקים הרבים ביותר הוא ארבה המדבר. דבר זה עולה בקנה אחד עם העדויות שאספנו בהקשר לזיהוי מין הארבה הכשר שנאכל במרוקו. גם שם ניתן להסיק מעשרות ראיונות שנערכו, שמין הארבה העיקרי והשכיח ביותר שהותר

11. למשל: הרב פתחיה מרדכי בירדוגו, **נופת צופים** ליו"ד סי' יג; הרב משה טולידנו, **מלאכת הקודש**, לפרשת שמיי; ר' אברהם אנקאוה, **זבחים שלמים**, ה'ל' שחיטה א, ב; הרב יחיא קורח בפרושו לכתר תורה (התאגי) 'מרפא לשון' לויקרא יא, כא.

12. ש' בודנהיימר, "על מיני ארבה נדירים בישראל", **ארץ-ישראל**, ב (תשי"ג), עמ' 93.

13. מ' בניהו, "לקוטות לתולדות קשריהם של חכמי ארץ-ישראל עם חכמי איטליה", **סיני**, לה (תשי"ד), עמ' סה. [להלן: **בניהו**].

לאכילה היה ארבה המדבר. לגבי שאר המינים, שהיו מצויים בצפון-אפריקה, יש עדויות מעורפלות יותר, שאינן מאפשרות לנו, לפי שעה, להגיע למסקנות חד-משמעיות. חלק ניכר מהן מצביע על אפשרות שגם הארבה המרוקני נאכל. מחמת עדויות אלו, נתרכז במאמר זה רק בארבה המדבר.

ד. הארבה המלוהק והמזיק

יהודי תימן וצפון אפריקה לא נהגו, בדרך כלל, ללקט חגבים שחיים כפרטים בודדים, אלא רק ארבה שמופיע בלהקות. הרב עמרם קורח, רבה הראשי והאחרון של יהדות תימן בגלותה, כתב בספרו **סערת תימן** (ירושלים תשנ"ג, עמ' צד): "מסורת וקבלה בכל נפות תימן מדורות קדומים, שהארבה המפורסם העולה **בריבוי עצום**, הנקרא בערבי ג'ראד, שמין חגב הוא וטהור." מכאן דייק הרב שלמה קורח (**עריכת השולחן** ח"ג, בני-ברק תשמ"ה, עמ' קלו): "ומה שדקדק לומר הבא **בריבוי עצום**, בא לאפוקי מאלה הנמצאים בשדות בודדים, ובדרך כלל צבעם משונה כגון ירוק ובעלי גוונים אחרים, ואינם כצבע אלה הבאים בריבוי, דרך כלל צבעם חום אפור." סימנים אלו מתייחסים לארבה המדבר מהמופע הבודד. וכן העיר הרב יוסף קאפח (**הליכות תימן**, ירושלים 1987, עמ' 218): "בדרך כלל אין המינים הטמאים באים מחנות מחנות, אלא מתרבים בימות הגשמים, ביחוד בין דשאים ועשבים. אבל המינים הטהורים באים מחנות מחנות, ויצא חצץ כולו (משלי ל, כז)."

בספרות המדעית הכינוי "ארבה" אינו מורה על מין מסוים של חגבים, אלא על תופעה ביולוגית של חגבים המופיעים בלהקות ולא במופע בודד. בראשית שנות העשרים הוכיחו כמה מדענים ובראשם אוברוב (Uvarov), שישנם חגבים מסויימים, שבהם מאותו המין עשויים להתפתח שני מופעים שונים. כל פרט הבוקע מהביצה עשוי להתפתח, בהתאם לתנאים השוררים בסביבתו, לאחד משני מופעים: חברתי (phasis) gregaria ובודד (phasis solitaria). אלה נבדלים ביניהם בצורת גופם, בצבעיהם, ברבייתם ובהתפתחותם. שני המופעים נבדלים זה מזה בצורה קיצונית עד כי בעבר סברו שמדובר בשני מינים שונים. הגורם העיקרי שאחראי למעבר ממופע בודד ללהקתי הוא העליה ההולכת וגדלה בצפיפות האוכלוסיה, ובהתאם לתנאים סביבתיים, כמו: לחות, טמפרטורה וזמינות מזון.¹⁴

המופע הנודד הוא הצורה המזיקה ביותר לצמחיה ולמקורות המזון של האדם. כמעט כל המקורות המתעדים את אכילת הארבה הכשר מציינים את נזקיו ואת הרעב שנגרם בעטיו מחד גיסא, ואת תועלתו כמאכל מאידך. כך כתב הרב מ' טולידנו (מלאכת-הקודש לפרשת שמיני): "לכן דינא הוא דחגבים אלו הבאים בעת צרה ליעקב וישחיתו את יבול הארץ, שיש להם ד' סימני טהרה הם ובניהם אשר ילדו הנקרא אמרי"ד, שמותר לאוכלם בקינוח סעודה בשבתות וי"ט."

למעשה, רק את המופע ההמוני של הארבה ניתן ללקט בכמויות גדולות, ללא טרחה מרובה. הדבר כמעט אינו מעשי במופע הבודד. המופע הנודד שונה מהמופע הבודד במראהו, למשל גווניו, שהיו סימנים חשובים בהגדרת הארבה הטהור ע"פ המסורת. נראה שלכתחילה היה גם הארבה הבודד מותר באכילה, שכן יש לו סימנים המתאימים

14. B.Uvarov, **Grasshoppers and Locusts**, Cambridge 1977; ¹⁵ A.Steedman, **Locust Handbook**, England 1990; M.P.Pener, "Locust Phase Polymorphism and its Endocrine Relations", **Advances in Insect Physiology**, 23 (1991), pp. 1-79.

למובא בתורה ובדברי חז"ל, אלא שבשל המציאות הנזכרת לעיל יש בידינו כיום מסורת ברורה ומוצקה רק לגבי המופע המתלהק.

ראיה נוספת לזיהוי הארבה הכשר בימינו עם המופע ההמוני ניתן ללמוד מדיני תענית. לפי המשנה (תענית ג,ב) היו מתריעין ומתענים רק כאשר היה מגיעות להקות הארבה (=גובאי) וחסיל. בארץ-ישראל היתה תופעה זו מתאימה רק לארבה המדבר. אמנם ר' שמעון בן אלעזר סבר שאף על החגב מתריעין (בבלי, תענית יט,ב), אלא שדעתו לא התקבלה להלכה (רמב"ם, הל' תענית ה,י). שאר המינים (סלעם, חרגול) לא נזכרו כלל לענין תענית, ומכאן בפשטות שאין מדובר במינים מזיקים הבאים בלהקות, אלא מדובר בחגבים החיים באופן תמידי בארץ, כפרטים בודדים.

ועדיין צריך להוסיף הסתייגות ולהדגיש, שאין זה תנאי מפורש בהלכה לכשרות החגבים, שיהיו במופע מלוהק. מה עוד, שיש עדויות ממחוזות שונים בתימן שנאכלו גם חגבים ממינים שהופיעו כבודדים.

ה. היחס ההלכתי בין שני המופעים של הארבה

אם אכן קיימת הבחנה בענין כשרות הארבה, בין הארבה מהמופע הבודד לארבה מהמופע הנווד, הרי שמדובר בתופעה לא סבירה. מבחינה מדעית "מין" (species) אצל בעל-חיים מוגדר כאשר שני זווים מסוגלים להעמיד צאצאים פוריים. ואכן, ארבה המדבר מהמופע הבודד וארבה המדבר הנווד הם מין אחד מבחינה גנטית, וניתן לקבל צאצאים פוריים מזיווג שני מופעים שונים אלה. יתירה מזאת, מזחלים שבקעו מביצים ניתן לקבל חגבים בוגרים במופעים שונים, בהתאם לצפיפות והקניית תנאים סביבתיים שונים. אמנם ידוע שהמיון הסיסטמטי הקביל בהלכה הוא המיון שהיה ידוע בימי קדם, ולא זה שנתגלה רק במאה האחרונה. קיימות אפשרויות שונות למיון, ואף שיטת המיון המדעי המודרני, משתנה לפרקים בהתאם לשיטה שנותנת אפשרות פעולה נוחה יותר. יש להניח שאין חפיפה מוחלטת בין הגדרת "מין" בסיסטמטיקה המדעית החדשה ובין משמעותו ההלכתית.¹⁵ יתכן שלהלכה המין מוגדר על פי צורתו ולא ע"פ המדד הגנטי.

אולם גם על-פי ההלכה, ש"היוצא מן הטמא - טמא, והיוצא מן הטהור - טהור" (משנה, בכורות א,ב). ברור שיש להתיר את שני המופעים כיון שהם יוצאים זה מזה. לכן נראה שבעבר היתה גם מסורת של אכילת הארבה מהמופע הבודד, והאיסור בימינו הוא רק משום העדר מסורת.¹⁶

הרב יוסף קאפח נשאל בענין כשרותו של הארבה מהמופע הבודד, והשיב, שאם כיום ברי לנו לגמרי שקיימת זהות מוחלטת בינו לבין הארבה המלוהק הכשר, אין להבדיל ביניהם מבחינה הלכתית, וגם הארבה הבודד מותר.

ו. כיצד נעשה זיהוי הלכתי בנושא כשרות?

זיהוי בעלי החיים הטהורים נעשה, ע"פ שמוותיהם, מסורת אכילתם וסימניהם, כמוש"כ הרמב"ם בהל' מאכלות אסורות (א,טו-טז): "עוף טהור נאכל במסורת, והוא שיהיה דבר פשוט באותו מקום שזה עוף טהור. ונאמן צייד לומר עוף זה התיר לי רבי

15. ראה: "פליקס, כלאי זרעים והרכבה, תל-אביב תשכ"ז, 10-11; מ' כסלו, "עקרונות המיון לקבוצות של בעלי-חיים בתורה והדגמתם בשמונה השרצים", חלמיש, 7 (תשמ"ט), עמ' 27-40. וראה עוד מאמרו של הרב אלחנן בן-נון, הגדרת ה"מין" בכלאים עפ"י שיטת הרמב"ם, תחומין, א, עמ' 207 ואילך.

16. וכך אכן טען הרב יצחק רצאבי, יו"ר מכון פעולת-צדיק בבני-ברק, בתשובתו העומדת להתפרסם בחיבורו שולחן הערוך המקוצר (יו"ד קכט, ז); ובפירושו לתורה נפלאות-מתורתך לפרשות בא ושמיני.

הצייד, והוא שיוחזק אותו צייד שהוא בקי במינין אלו ובשמותיהן. מי שאינו מכירן ואינו יודע שמותיהן בודק בסימנין אלו שנתנו חכמים. "הוא הדין לחגבים (הל' כב): "מי שהוא בקי בהן ובשמותיהן אוכל, והצייד נאמן עליהן כעוף, ומי שאינו בקי בהן בודק בסימנין." וכך נפסק גם בשולחן ערוך יו"ד פב, ב. השמות והסימנים נכתבו לנו בתורה, בחומשים ויקרא (פרק יא) ודברים (יד), והמסורת תוארה לנו במדרשי חז"ל - "תנא דבי רבי ישמעאל: זאת החיה אשר תאכלו - מלמד, שתפס הקב"ה מכל מין ומין והראה לו למשה ואמר לו: זאת אכול וזאת לא תיכול" (חולין מב, א). ומעין זה עשה משה "מלמד שהיה משה אוהז החיה ומראה להם לישראל" (ספרא שמיני ב).

ז. סימני שרץ העוף בתורה ובמסורת חז"ל

סימני שרץ העוף שמופיעים בתורה ובמשנה מזכירים את הסימנים הבאים:

- I. ארבע רגלים - הכוונה לארבע רגלי הליכה קדמיות.
- II. זוג רגלי ניתור אחוריות, המכונות במקורות "כרעים" או "קרסלים (קרצולים)".
- III. ארבע כנפים: זוג כנפי תעופה וזוג כנפי חפייה ועליהם להיות חופות את רוב גופן.
- IV. לדעת ר' יוסי שמו צריך להיות ידוע כחגב.

1. כרעי השרץ

פירושו של רש"י (ויקרא יא, כא, ולסוגית הגמרא) עורר בעיה בזיהוי סימנים של הכרעיים. רש"י פירש: "כרעיים ממעל לרגליו לנתר בהן על הארץ" - "סמוך לצוארו יש לו כמין שתי רגלים, לבד ארבע רגליו; וכשרוצה לעוף ולקפוץ מן הארץ, מתחזק באותן שתי כרעים ופורח." פירוש זה לגבי מיקומם של הכרעיים ותפקידם יצר קושי גדול, שכן לא ידוע לנו שום חגב העונה לתיאור זה. רגלי הניתור ממוקמות תמיד מאחורי רגלי ההליכה, ולא לכיוון הראש. רבי חיים בן עטר ראה את פירוש רש"י כעיקר, ופקפק על פיו במהימנותה של מסורת האכילה שהיתה במקומו (העיר סאלי במרוקו).¹⁷ את הסתמכותו על דברי רש"י דחו מחזיקי המסורת בכך:

- I. רש"י בא רק לפרש בעיות המתעוררות בפסוקים, ואיננו פוסק.¹⁸
- II. רש"י בדבריו אלה הוא יחיד מול רבים, הן בזיהוי הארבה ע"י הגאונים,¹⁹ הן בתיאוריו של הנביא יואל, ומכל התנאים ועד לראשונים לא מצאנו עוד חכם שכתב כמוהו, ואף לא בספרי הסוד.²⁰
- III. אף שרש"י כתב בהמשך פירושו "ויש הרבה מהם במקומו בינותינו", לא ידוע אף מין חגב אחד המתאים לתיאור זה. אף שר' חיים בן עטר מספר על תלמיד חכם שמצא חגב שסמוך לצוארו היו לו קרסוליים, מכל מקום עדות רחוקה זו יחידאית היא. ואף שנמסרה בשם ת"ח, יש מקום להטיל בה ספק, שכן יתכן ולא מדובר בקרסוליים המיועדות לניתור, ומה שראה אותו חכם הינו זוג זרועות המשמשות לתפישת טרף, כפי שמוכר לנו אצל גמל-שלמה, שבודאי לא סביר לזהותו כחגב טהור (אינו מוכר כמכת מדינה, וכן בגלל עובדת היותו בעל חיים טורף).

אולם קשה לפטור את הבעיה בהנחת טעות, שכן רש"י ציין את שמו הלועזי של הארבה - לנגושטא.²¹ הרא"ה ור' יהונתן מלוניל הביאו את דברי רש"י, אולם בהדגשה

17. על פסקו של ר"ח בן עטר והמסתעף ראה עוד להלן בפרק טו.

18. שו"ת נופת צופים יו"ד סי' יג. וראה גם יד-מלאכי בכללי רש"י סעיף ב.

19. תיאורי רס"ג בתפסיר. בעל מרפא-לשון ציין לרב האי גאון בספר המפתח למסכת שבת.

20. עץ-חיים, העוסק בטעמי המצוות, מצוה סב, צויין במרפא-לשון.

שמדובר ברגלים "האחרונים", ובפירוש רבינו נסים על הרי"ף לא נמצאות המלים הבעיתיות "סמוך לצוארו". משום כך הוצעו מספר פירושים אחרים להבנת דברי רש"י:

א. מו"ר הרב יוסף קאפח הציע הסבר,²² לפיו הכרעיים אינן רגלי הקפיצה אלא מדובר בשתי הקדמיות מבין ארבע הרגלים הרגילות, וכוונת רש"י שהוא מתחזק בהם לפני הקפיצה. הוא מסיייע בתרגום הירושלמי לפסוק זה, המתרגם את המלים "לנתר בהם"²³ - "למשרג בהון", פועל שבספר הערוך התפרש במספר מובנים, והשלישי שבהם הוא "ירידה". פעולה כזו תואמת את לשון הפסוק בו נאמר "על הארץ", ולא "מעל הארץ" שהיה מתאים יותר, אם היתה הכוונה לקפיצה עצמה. על פירוש זה קשה, שכן קפיצתו של החגב נעשית בעיקר ברגלי הקפיצה. כמו כן נראה סביר יותר שהכינוי היחודי "כרעיים" ניתן לרגלים היחודיות, ולא לשתים מבין ארבע הנראות זהות.

ב. בשו"ת נופת-צופים ביאר, שכוונת רש"י היא שסמיכותן של כרעי הניתור האחוריות לצואר הינה מבחינת הגובה בו הן ממוקמות ביחס לקרקע, ובניגוד לשאר הרגלים שמצויות מתחת לגוף. כרעיים אלו עולות גבוה יותר מגובה הגוף, שמעליו נמצא רק ראשו של החגב.

ג. ר' אמיתי בן דוד ביאר בספרו שיחת-חולין, שכוונת רש"י היא שרגלים אלו, למרות מיקומם בסוף כל הרגלים, עדיין הן מצויות בחצי הקדמי של גוף החגב, ולא כמו בבעלי חיים אחרים שהכרעיים נמצאות סמוך לזנב.

2. כנפי השרץ

הכנפיים מכונים בפי חלק מעולי תימן בשם "לבוש", והוא צריך לכסות את כל גוף הארבה.²⁴ הצורך שהכנפיים יחפו את רוב הגוף מתייחס לחגבים בעלי הכנפיים הארוכות, והוא בא למעט חגבים שכנפיהם אינם חופים את רוב גופם גם בשיא התפתחותם, והידועים בשם קצרי-כנפיים. דוגמה לחגב קצרי-כנפיים הוא צלבגב קצר-כנף (*Notostaurus cephalotes*). ישנם מיני חגבים שאין להם כלל כנפים, או שניתן להבחין בהם רק בניצני כנפים מנוונות. דוגמאות לחגבים חסרי כנפים הם: כרבלתן הסלעים (*Prionosthenus galericulatus*) ורגבן בית-הלחמי (*Ocneropsis bethlemita*).

כאשר אנו דנים בארבה המדבר, הרי ש"כנפיו חופים את רוב גופו" הוא סימן המציין שלב מתקדם בהתפתחותו לאחר התנשלות חמישית וזוהי בעצם הפיכתו לבוגר. לסימן זה יש נפקא מינה חשובה גם בהקשר לשלבים הראשונים בהתפתחות ארבה המדבר. בשלבים המוקדמים יותר, הזהים לפי רוב החוקרים ל"גזם", "ילק", ו"חסיל" הנזכרים ביואל א, ד,²⁵ הוא חסר כנפיים או שאין הם חופים את רוב גופו. הגמרא (חולין סה, א) מסיקה ש"אין לו עכשיו ועתיד לגדל לאחר זמן כגון הזחל מותר" (וכן פסק הרמב"ם בהל' מאכלות אסורות א, כג), ואם כן מותר לאכול את הארבה כבר בדרגות ההתפתחותו הראשונות, בטרם התפתחו הכנפים למלוא אורכן. אלא שבדיעבד נמנעו רוב יהודי תימן מלאכלם בדרגות מוקדמות, כאשר עדיין לא התפתחו כנפיים או שהכנפיים עדיין לא

21. מדובר בלעז צרפתי קדום, ועד היום נקרא כך הארבה בספרדית (משה קטן, אוצר לעזי רש"י, ירושלים תשנ"א, ערך 3170).

22. בפירושו לרמב"ם הלי מאכ"א פ"א הע' לא ובספר המצוות עמי קלד הע' 25.

23. על מלה זו העיר ר' אברהם בן עזרא, שאין לה אח במקרא כשהיא עם נו"ן. ר"י אבן ג'נאח אכן פירשה אחרת, כפעולת הפיכת העפר והסרתו ממקומו.

24. השווה לדברי מדרש הגדול (שמות י, יז): "לבושו דומה לסרק (שריון)".

25. בניגוד לר"א אבן עזרא (יואל א, ב) והמאירי (חולין סה, א) שפירשו, שמדובר בשמות מיני חגבים טמאים.

חפו את רוב גוף הארבה. דומה שלא אכלו את הזחלים רק מפני שהיו קטנים וכחושים, והדבר לא נבע מצד חשש איסור, אלא מתוך שלא הורגלו לעשות כן ומצד "דלא חזי להו לאינשי".²⁶ לפי הרב פתחיה מרדכי בירדוגו, במרוקו לא נהגו לאכול את זחלי החגבים, אך לא משום איסור, אלא משום מיאוס, ואפשר שגם משום מראית עין.²⁷

3. הצורך בשם "חגב"

סימן נוסף נדרש לפי רבי יוסי במשנה חולין ג,ז: שיקרא שמו "חגב". בראשונים נמצאו שלוש שיטות בהבנתו:

א. השיטה המקילה - לפיה רבי יוסי הינו דעת יחיד, ולכן אין צורך לחוש לדעתו, ומספיקה בדיקה בסימנים האחרים. שיטה זו מיוחסת לרי"ף, שהביא את משנתו בלא להעיר עליה דבר. כמו כן מובא בחידושי הרשב"א ובמאירי בשם מקצת רבנים.

ב. השיטה המחמירה - לפיה רבי יוסי לא בא לחלוק אלא לפרש את דברי ת"ק, ולכן אין להסתפק בסימנים וצריך לדעת גם ששמו חגב. שיטה זו נמצאת בפירושו המוקדם של הרמב"ם למשנה, ובעקבותיו נטה המגיד-משנה לפרש כך את לשונו במשנה-תורה, למרות הקושי הלשוני. כך פסקו גם הרשב"א, הר"ן, הרא"ש, ובשו"ע (יו"ד סי' פה).

ג. השיטה הממוצעת - לפיה יש לדעת ששמו חגב רק כאשר צורתו משונה מהרגיל (כגון שראשו צר ויש לו זנב, וכן כשאנו נתקלים בסוג שיש לו כל הסימנים, אולם צורתו שונה מאד, כמו הצרצור - הצרצר), זו שיטתו של הרמב"ם בפירושו המתוקן למשנה ובהלכה במשנה-תורה. כך כתב הרלב"ג, וכך הבין המהרש"א (חולין סו) בשיטת רש"י.

סברתו של ר' יוסי, שיקרא שמו חגב, מעלה קושי, שהרי רק אחד המינים המותרים מהתורה נקרא בשם "חגב", ולידו נרשמו כמותרים באכילה גם הארבה, הסלעם והחרגול (ויקרא יא,כב); אם כן, כיצד יוכל לדרוש ר' יוסי מכל המינים להקרא בשם "חגב"? את הדרישה ששמו יהיה חגב ניתן אפוא להבין בשתי צורות:

א. מדובר בשם פרטי מדויק מאד,²⁸ ולכן מקצת הפוסקים חיפשו קבלה ברורה של איש מפי איש ששמו חגב, למרות שאנשי מקומם כינו אותם חגבים או ארבה.

ב. מדובר בשם כללי של מספר מינים קרובים, ושם זה משמש גם לאחד מהמינים הפרטיים.²⁹ כך ניתן להבין כיצד שמו של אחד משמונת השרצים הכשרים נקרא בשם חגב, ובכל זאת דורש ר' יוסי שכל הטהורים יהיה שם חגב. זו הבנת המאירי בסוגיתנו, וכך נראה מדברי הגאונים שזיהו אותו בשם הערבי "גיראד",³⁰ שהוא השם המשמש עד היום למכת הארבה. ובצורה זו הבינו גם שניים מחכמי מרוקו - ר' משה טולידנו בספר מלאכת-הקדש, ור' אברהם אנקאווא בספרו זבחים-שלמים - את הצורך בידיעת שמו. לשיטה זו בא ר' יוסי למעט צרצר ודומיו שצורתם שונה, ולכן אין מכנים אותם חגבים.

26. בראיונות שערכנו סופר לנו שזחלים אלה, נקראים "דבא". באזור חבאן ומחוזות אחרים שבתומן נהגו בשנות רעב לאכול אותם. אז היו חופרים תעלות כדי ללכוד אותם, אספום וטיגנום.

27. נופת-צופים יו"ד יג-ד, וכן פירוש תוספת-קדושה על חסדי-דוד לתוספתא חולין ג,ט.

28. זו כנראה הבנתו של ר' חיים בן עטר בספרו פרי-תאר יו"ד סי' פה, וכן הבין ר' דוד משרקי בספר ראשי-בשמים יו"ד סי' פה, ובספר חגורת-שמואל.

29. עקרון לשוני נפוץ - ראה דבריו של הרמב"ם בהקדמת פירושו למשנה: "...ופן יחשוב החושב שקריאת כל הסדר סדר טהרות ומסכתא אחת ממנו טהרות אינו נכון - לא, אין זה בלתי נכון אצל בעלי ההגיון, כי יש שהפרט נקרא בשם הכלל."

30. רס"ג בתפסיר (תרגום התורה לערבית) לפסוק זה. וראה דברי הרמב"ם בפירושו למשנה זו, שקבע שגם השם שנקרא החגב בלשון אחרת מועיל.

יש לציין שגם לפי הדעה שעלינו לדעת את שמו כחגב, ניתן לעקוף דרישה זו ע"י עדות מומחה שיעיד שזהו מין הנאכל, שכן בעדות כזו אין צורך עוד לחפש את הסימנים. המצב יכול להיות מצוי כשמדובר בחגב שבעתיד יגדל סימנים (מצב רגיל כשמדובר בשלבי הגדילה המוקדמים של החגב, בהם הוא לפני התנשלויותיו, זחל חסר כנפיים לגמרי), או שתלשו ממנו הציידים חלקים מגופו אך עדיין ניתן לזהותו, וגם במקרים בהם אין ידוע עוד שמו לאנשי המקום.³¹

השם 'חגב', הנדרש ע"פ ר' יוסי לכלל הקבוצה המותרת באכילה, יכול להיות גם בשפה זרה.³² בערבית מכונה מופע זה בשם **ג'ראד (ז'ראד)** בלהג הצפון אפריקני.³³ בדרך זו פירשו כנראה גם בתימן, וכך מתאר הרב יוסף קאפח בפירושו לרמב"ם: "זה שהיה ראשו ארוך ויש לו זנב, לא היה נקרא חגב ג'ראד, אלא 'גזאלה', וברור שלא אכלוהו."

ח. סימנים של המסורת שבעל פה

בנוסף לסימנים שמנינו עד כה ישנם סימנים שהועברו במסורת שבעל פה:

1. סימני הצבע

בתשובת רבני צנעא לראי"ה קוק³⁴ מוזכרים חגבים טהורים שיש לגביהם מסורת, ו"הם ג' מינים משונים בגוון שלהם." הרב י' קאפח (הליכות-תימן עמ' 218) פירט גוונים אלו, ומנה בהם ארבעה מינים: "משובח שבכולם האדמדם; למטה ממנו - **חצ'ייה**, אפור ונקוד; למטה ממנו הצהבהב; ולמטה ממנו הלבנבן. זה האחרון גרוע לאכילה מחמת רזונו, ואיבריו סיביים יותר. משובח הוא האדמדם ביחוד בזמן רבייתו, שאז הוא שמן וטעמו ערב לחיך." צבעים אלו הינם תיאורו של אותו מין הארבה בשלבי התפתחותו השונים. גם אם סברו בעבר שהמדובר הוא במיני ארבה שונים, הרי זה משום שלא היה מידע מספיק בדבר שלבי ההתפתחות של מין ארבה זה - היינו, ארבה המדבר - הוא נדד ממקום למקום, ובדרך כלל חזו הרואים רק בשלב אחד או שנים של שלבי גידולו, ולכך חשבו כל שלב למין בפני עצמו.³⁵ לעתים מופיעות להקות של ארבה המדבר "מעורבות", כלומר ורוד וצהוב. הם נוטים להתפצל לקבוצות לפי דרגת ההתפתחות שלהם, ולמסתכל מהצד נדמה שמדובר במינים שונים.³⁶

הצבעים שתיאר הרב קאפח מופיעים אצל ארבה המדבר רק בשלבי בגרותו, לאחר הנשל החמישי. הצבע הורוד מאפיין את הארבה לפני התפתחות אברי המין, והצבע הצהוב הוא השלב הסופי, שבהם בשלו איברי הרבייה. הגוונים הללו עשויים להשתנות גם בהתאם לטמפרטורה. כך למשל, בטמפרטורה נמוכה יותר, מקבל הארבה הבוגר גוון

31. מצאנו פקפוק על כך שניתן להסתמך על מסורת אכילה של קהילות שלמות רק בספר עריכת-השלחן ח"ג עמ' קלח, שלדעתו מסורת אכילה, וידיעה בטהרתו, שני דברים שונים הם, וצריך ששניהם יהיו מצויים. שיטתו לקוחה כנראה מספר ראשי-בשמים לר' דוד משרקי, שכתב בצורה דומה.
32. כך כתב הרמב"ם בפירושו למשנה בחולין ג,ז. הערה זו מובאת בפירושו תימני אנונימי (מלפני 3000 - שנה) על ה' מאכלות אסורות (כ"י בידי הרב יצחק רצאבי); נופת-צופים יו"ד יג,ב; מלאכת-הקודש לפרשת שמיני.
33. כך למשל אצל רס"ג ושאר הגאונים; כפתור-ופרח (מהדורת לונץ, עמ' קפג). וראה: נופת-צופים יו"ד יג,ב; זבחים-שלמים ה' שחיטה א,ב.
34. התפרסמה ע"י ש' יבניאל בספרו מסע-לתימן, תל-אביב תשי"ב, עמ' 199.
35. גם ר' חיים בן עטר, שתיאר בדייקנות את שלבי ההתפתחות של החגב הירוק שראה במרוקו, כינה כל אחד מהשלבים (זחלים צעירים ובוגרים) כ"מין", למרות שהיה ברור לו שמדובר באותו מין חגב מבחינה גנטית, ראה: פרי-תואר, יו"ד פה, א.
36. ר' שפאן-גבריאלי, **ארבה המדבר**, משרד החקלאות 1968, עמ' 7.

אדמדם כהה ומאוחר יותר גוון צהוב שאינו עז. הארבה הצעיר הורוד נחשב לטעים מפני שהוא מלא בחומרי תשמורת, והקוטיקולה (חומר עשוי כיטין ממנו בנוי שלד החרקים, המהווה למעשה את המעטפת החיצונית) שלו עדיין עדיין דקה ורכה. הארבה הבוגר בשלב המיני, הופך כאמור לצבע צהוב, ובשלב זה הוא אוכל מעט יותר. כמו כל יצור שעובר תהליכי זיקנה, בשרו של הארבה הצהוב הופך להיות כחוש וסיבי יותר. ככל שהארבה מתבגר יותר, כך גם הקוטיקולה שלו מתקשה יותר, ונעשית פחות טעימה. ואכן, רוב האנשים העדיפו שלא לאכול את הארבה הצהוב.

הגוונים אפור ולבנבן משקפים דרגות מעבר ושלבם בהתפתחותו של ארבה המדבר הבוגר. צבע אפור נקוד ניתן לראות לעיתים בשלב הבשלת אברי המין של החגב, כשלב ביניים במעבר מהמופע הורדרד למופע הצהוב. צבע לבנבן או צהוב דהוי (בז') מאפיין את החגבים הבוגרים המזדקנים (בעיקר נקבות). בפרטים אלה ניתן לראות כיצד לוחיות הגב מהמרכז כלפי חוץ מתבהרות, אם כי המסגרת של הלוחיות נשארת עדיין צהבהבה. כמובא לעיל, רק בשני השלבים של הארבה הבוגר הוא בעל כנפים מפותחות שחופות את רוב גופו, ורק בשלבים אלה הוא נקרא על-פי המסורת בשם ג'ראד, היינו 'חגב'.

מעתה יובן מדוע אין מסורת המקרא וחז"ל מתייחסת לצבעי החגב, שהרי אין הם מצביעים על מינים שונים, אלא על אותו מין בשלבי התפתחות ובתנאים סביבתיים שונים.

2. סימן האות ח' על החזה

בחלקה העליון של לוחית הגחון של החזה של הארבה (meso-metasternum) וכן בלוחית החזה התחתונה ניתן למצוא מעין האות ח'. זו ניכרת היטב בעיקר בשלב הבוגר. במופע הבודד צורת ח היא פתוחה יותר. צורת ח ניכרת בארבה כאשר אווזים אותו בהעמדה אנכית. כאשר הארבה מוטה במקביל לפני הקרקע, נראית ה-ח כאות כ', ויש שראו בכך ציון למלה: כשר. היו שדרשו שח' הוא סימן ל"חרס" - שהארבה מחריב את היבול. במרוקו היו שסברו שזהו רמז למלה הערבית 'חלל', שפירושה מותר, כשר.

סימן היכר זה נזכר לראשונה במדרש-הגדול לשמות י, וזו המתאר את הארבה: "וכתוב חית על לבו, מפני שהוא חילו של מקום, שנאמר חילי הגדול (יואל ב). "סימן זה מובא גם אצל ר' שמעון בכר יעקב, שתיאר את הארבה הנאכל בארץ-ישראל בשנת תנד (1694): "והארבה הנזכר היה להם סימן אחד בחזה. על איזה מהם היה חקוק אות חית כזה - ח, ועל איזה מהם היה חקוק אות טית כזה - ט. ואותם שהיו בהם טית היו נזהרים מלאכלם, כי היו אומרים שהוא סימן טמא; ואותם שהיה בהם חית היו אוכלים אותם, כי אמרו שהוא סימן שמו חגב והוא מין כשר" (בניהו, עמ' סה).

עבור רוב יהודי תימן וצפון אפריקה היווה הדבר סימן מובהק וקובע. אולם אין לסמוך על סימן זה לבדו, שכן הוא עשוי להופיע גם במיני ארבה וחגבים אחרים (שאינו לנו אודותיהם מסורת ברורה), ועל כן יש לבדוק שאכן נכללים בארבה הנבדק גם שאר הסימנים שנמנו לעיל. דברי הסתייגות אלה הביא ר' אברהם אנקאווא: "עוד בכלל הקבלה, אותם הנוהגים לאוכלם שכתוב ג"כ על החזה חט ואומרים פ"י חגב טהור. וזה ג"כ כתוב על הירוק, ואעפ"י כן נהגו שלא לאוכלו. ואני אומר להם, שאין משם ראיה דמאן שם להו דחט היינו חגב טהור, דיכול אני לאמר חגב טמא, אלא העיקר הוא המסורת שבידם."³⁷

37. זבחים-שלמים הל' שחיטה א.ב. וכן ראה: ר' מצליח מאזוז, ספר איש מצליח, בני-ברק תשל"ה, כרך א, בהקדמה העוסקת בשבחי הגאון המחבר זצ"ל, עמ' כט.

ר' יחיאל בריל, עורך עיתון הלבנון, הביא בשנת תרכ"ו מסורת ששמע מיהודי אלג'יר, ולפיה סימן הח' כעדות לכשרות החגב נמצא על כנפי החגב ולא על חזהו, בעוד שהסימן ב' מעיד על היותו החגב טמא: "הבאים מארץ אלג'יר הנה, מספרים... כי על כנפי הארבה נמצאו אותיות עבריות. ואני זוכר שותא דינוקא דאבא ודאמא, כי כן אמרו לי גם הם. גם בשנה העברה, בהיות הארבה בירושלם, הודיעוני משם כי ראו אותיות עבריות עליהם - על איזה מהם ראו אות ח', ועל איזה מהם אות ב'. ואחינו בני המערבים הנמצאו שמה המה אוכלים את הארבה אשר עליו אות הח', ושקץ הוא להם אשר עליו אות הב'." לבסוף הוא מעלה פקפוק על סימן זה: "כי למה לא נמצא כתוב בתורה את אלה מהם תאכלו, את הארבה אשר עליו הח', ואשר עליו הב' לא יאכל שקץ הוא לכם?"³⁸

מסורת מצפון אפריקה מציינת אות א' על גבו (או גופו) של הארבה, כסימן טהרה. סימן זה מתאים מאד לארבה המרוקני (*Doclostaurus marocanus*), אשר ניכר בציור דמוי צלב או X המשורטט על גבי האוכפית (פרונטום), ומכאן שמו העברי-מדעי בימינו - צלבגב מרוקני. מסורת זאת רומזת לאפשרות, שגם מין זה נחשב אצל יהודי צפון אפריקה כמין טהור המותר לאכילה, אך דבר זה זקוק עדיין לבדיקה.

3. הארבה הוא צמחוני

בקרב חלק מהיהודים שעלו בעשור האחרון מתימן, ואף אצל הוותיקים יותר, מושמע לעיתים תכופות ההסבר שהארבה הכשר ניזון אך ורק ממזון כשר, ולפיכך הוא גם בריא לגוף. הארבה אוצר בתוכו סגולות רפואיות רבות אותן הוא ממצה מכל הצמחים שהוא אוכל. ואכן, הארבה למינהו ניזון רק ממזון צמחוני, בעוד שחרקים ממשפחות קרובות - כגון, חלק מהחרגולים - ניזונים מטרף בעלי חיים אחרים.

היותם של מיני הארבה הכשר צמחוניים, ולא טורפים, כולל אותם בסימן ההיכר המובהק של כלל מיני בעלי-החיים הטהורים, יונקים ועופות כאחד. בענין העופות מציינת המשנה (חולין ג,ו) במפורש שהעופות הדורסים הם טמאים, ולצורך הכשרות נחוץ שיהיה לעוף זפק וקוקרבן נקלף - איברים המאפיינים את העופות שעיקר מזונם הוא על זרעים ועל שאר חלקי הצמח שמכילים תאית.

ט. המסורת בדבר מיני החגבים האסורים

בתימן היו ידועים מספר מיני חגבים, שהיו להם כל סימני הטהרה שזכרו בתורה ובתלמוד, אך לא היתה לגביהם מסורת, ולכן לא אכלום.³⁹ בקטגוריה זו נכללים: עושים, חנאג'ר, ג'זאלה, וסאדת חנש, ועוד. על חלק מהם (עושים וחנאג'ר) כתב הר"י קאפח,⁴⁰ שלא אכלום על אף שאינם משונים בצורתן, והיו בהן כל הסימנים - וכל זאת משום שלא היתה להם מסורת. מינים אלו, האסורים, לא היו באים, לדבריו, בלהקות גדולות, אלא מתרבים אחרי הגשמים בחדשי אדר ניסן ואייר, ואחר כך מתמעטים.

לפי עדויות עוליים מתימן, העושים הוא חגב גדול בגודל האמה (האצבע האמצעית), מגושם יותר מהארבה (ג'ראד) הכשר וצבעו אפרפר. פרטים אחדים של חגב זה היו נילוים ללהקות הארבה, ופעמים שבלי משים היו מלקטים אותו יחד עם הארבה הכשר.

38. מובא על-ידי פ' גרייבסקי, **הארבה בארץ-ישראל**, תקצח-תרעו, ירושלים תרפ"ז, עמ' ד-ה.

39. ראה תשובת בית הדין של צנעא לרב קוק בענין זה, ש' יבניאל, **מסע לתימן**, תל-אביב תשי"ב, עמ' 199.

40. בפירושו לרמב"ם הלי מאכ"א פ"א הערה לא; וכן בהערותיו לשהמ"צ מצ' קנא; ובהליכות-תימן, עמ' 218.

אולם לאחר צלייתו בתנור, כאשר היו מתקינים את החגבים לאכילה, היו מקפידים להשליכו.⁴¹ **החנאג'ר** הוא חגב קופצני הנמצא בדשאים, קטן יותר מהארבה הכשר, וצבעו ירקרק או חום-צהבהב, בעל זנב מחודד. מין זה גדל גם בארץ והוא מזוהה עם החרגול. אחד מהסימנים המובהקים של משפחת החרגוליים (Tettigonioidea) הוא צינור ההטלה הארוך של הנקבה, שהוא דמוי חרב או כפוף דמוי חרמש. אולם **חנאג'ר** היה גם כינוי לחגבים קטנים שונים אחרים. **וסאדת אלחנש** (=כרית הנחש) הוא מין חגב קטן, בעל שקע בגבו.

לפי עדויות של עולים מתימן, מינים אחרים שנאסרו באכילה בתימן היו: שמידראן, אזאלה, מד'ריאן, דאבת אלג'וזה, חנ'רי אלשוהקה, סומבע וג'נדב. לא מן הנמנע שבחלק מהמקרים מדובר באותם חגבים, שנקראו בשמות שונים בהתאם לדיאלקטים המגוונים שרווחו במחוזותיה השונים של תימן. הצד השווה לכל כל המינים הללו, שהם חיו בדרך-כלל ביחידות, וכפי שנמסר ע"י מורי עזרי גיאת: "כשבא הארבה בלהקה, אכלו בלא בדיקה, כיוון שלא התערבו בהם טמאים." יוצא דופן הוא, כאמור לעיל, **העושם**, שנילווה ללהקות הארבה הכשר, אך במספר מועט.

באשר לאכילת העושם (מזוהה עם הגובי המצרי = *Anacridium aegyptium*) ישנן עדויות סותרות, יש שאכלוהו ויש שאסרוהו. הרב יוסף קאפח הסביר שלמעשה אין סתירה ביניהם, שכן היו שני מיני עושם שהופיעו בדרך כלל כבודדים: מין טמא שהיה קטן ובגוון שחור, ומין גדול יותר אפרפר שהיה כשר.

ר' משה טולידנו מזכיר במלאכת-הקודש לפרשת שמיני מין ארבה שלא נאכל במרוקו למרות שהיו לו סימני טהרה. מין זה נקרא בלשון ערבי **חזאזא מזאזא**, ואינו נאכל אפילו לאומות העולם מרוב כחישותו. אין לדעת לאיזה מין ארבה התכוון.

י. ספקות שהועלו ע"י הפוסקים

לפני כשלוש מאות שנה יצא ר' חיים בן עטר נגד המסורת שהיתה במקומו. דברי רש"י ודברי ר' יוסי, שנידונו לעיל, היו רק חלק מטענותיו.⁴² ניתוחו ערוך בסדר מופתי, בתחילה המסורת והקבלה ובמיוחד של גדולי התורה. לאחר מכן מסקנות לימוד המקורות,⁴³ ולבסוף יתכן ויש מקום להסתייע ולחזק ע"י מעשים מופלאים שקרו.

ר' חיים בן עטר תיאר שאכן היה החגב נאכל במקומו, והיו שציינו שגם דורות שלפניהם אכלום. אולם הספק התעורר כאשר מורו ורבו, אותו הוא מכנה אדוני זקני, לא אכל מהם, והיה מקהה שיניו במי שאכלם. עם זאת נמנע כנראה אותו חכם מלאסרם במפורש ובפרהסיא. רק לאחר מותו, כאשר ר' חיים בן עטר חקר אצל הזקנים, הם העידו שאותו חכם טען שאכילת החגבים התחדשה רק מאז שנת הרעב הגדול, וקודם לכן לא נאכלו. כלומר, לדעתו לא היתה זו מסורת רציפה וקדומה. כאשר פנה לחכמי המזרח, לא מצא ששמעו על היתר אכילתם. נמצא, שלפניו, מסורת האכילה, הבסיס העיקרי להיתר, לא היתה ברורה ומוסמכת.

41. הר"י קאפח (ה'ל' תענית ב, ז) זיהה את הגובאי עם העושם. יש בידינו עדויות מאזור חבאן (תימן) על אכילת חגב שמגיע כפרטים בודדים, ונקרא "תיס אלג'בל" (תיש ההרים). הוא דומה בתיאורו לחגב הנקרא במחוזות אחרים בשם "עושם".

42. פורטו בהרחבה בספרו פרי-תאר על השו"ע, והובאו בצורה תמציתית בפירושו לתורה אור-החיים.

43. כדברי הגמרא ביבמות ע, ב: "אם הלכה - נקבל, ואם לדין - יש תשובה", כלומר, בדיון ניתן להציע הסברים והבנות שונות, אולם מסורת מקובלת מחייבת הרבה יותר. וראה דברי הרמב"ם בה'ל' שמיטה ויובל י, ו: "ועל זה אנו סומכין... שהקבלה והמעשה עמודים גדולים בהוראה, ובהן ראוי להתלות."

אולם ישנן ראיות לכך שהיו מסורות קדומות ומבוססות, שכנראה לא הגיעו לידינו. ר' דוד פינטו תיאר בהקדמתו לספרו של ר' דוד פארדו, מזמור-לדוד, תלמיד חכם בשם ר' כליפא בן מלכא, אשר היה חבר לאביו של ר' חיים בן עטר בזמן הרב זקנו, שצייד בהיתר הקדום. בדבריו הדגיש שאינו בא לקנטר אלא לברר האמת, ולדעתו אף ר' חיים בן עטר היה שמח על הערותיו, שכן פתיחת הבירור היתה בנסיון למצוא את המסורת המקובלת.

כ-200 קודם לכן, במאה ה-15, השיב ר' צמח דוראן מאלג'יר בשו"ת יכין-ובעז (א-סד) לאנשים ששאלו אם יש לאסור ארבה שגוי בשל, משום בישולי גויים. בהערה לתשובה מעיד נכדו (גם הוא ר' צמח), שבמקומות תלמסן, תונס, גרבה, תראבלס, ובכל מחוזותיהם היו נאכלים והעידו לו תלמידי חכמים על כך. ר' משה טולידנו, שפעל כ-30 שנה לאחר ר' חיים בן עטר במרוקו, ציין בספרו מלאכת-הקדש, שבימיו ובדורות שקדמו לו נאכל הארבה בהוראתם של דיינים קדושים. למרות הכרתו בגדלותו של ר' חיים בן עטר, הוא יוצא להגן על מנהגם של המתירים. כך נמצא גם בדבריו של ר' פתחיה מרדכי ברדוגו, בספרו נפת-צופים, המגן על מנהגם של קהילות שלמות שיש בהם צדיקים, חסידים ואנשי מעשה, והרי כלל נקוט בידינו שאין הקב"ה מביא תקלה אפילו ע"י בהמתן של צדיקים - כל שכן צדיקים עצמם,⁴⁴ וכל שכן קהילות שלמות הכוללות צדיקים. ר' אברהם אנקאווא ציין בספרו זבחים-שלמים, שבמערב יש קבלה ומסורת איש מפי איש; הוא נאכל בפומבי בכמה קהילות ועולה על שלחן מלכים; וכמה רבנים מפורסמים אוכלים ממנו, עד שהרוצה לאסרו חסיד שוטה יחשב. אע"פ כן ביטל דעתו מפני דעת בעל פרי-תאר, וסיים שכתב את דעתו כהלכה ולא למעשה. ועדיין הוסיף: הנח להם לישראל - כלומר, הגם שאינו מוכן להורות היתר, לא בא למנוע את מנהג הקהל לאכלו. גישה זו ראה ר' כליפא בן מלכא, שהוזכר לעיל, כבלתי סבירה: "וימחול לנו כבודו, דלאו כל כמיניה לומר קבלו דעתי, כי תורה היא וכו', וכתר מונח לכל חכם בר ישראל, ומי לנו גדול מהרי"ף שהשיגו בעל המאור, והרמב"ם שהשיגו הראב"ד וחכמים אחרים, ומרן מוהרי"ק שהשיגוהו כמה אחרונים, והאמת יקובל ממי שאמרו ואפילו תלמיד בפני רבו כתיב ביה לא תגורו מפני איש, והכל כשיהיה הדבר לשמו יתברך, אין בו חשש ואדרבה מצוה קא עביד."

בצדדים ההלכתיים הוסיף ר' חיים בן עטר להקשות על העובדה שבמקומות רבים היו נאכלות רק הנקבות הבוגרות, ואילו הזכרים, בצבע הירוק, שהיו כחושים יותר, וכן הזחלים שעדיין לא בגרו לא נאכלו. כיצד יתכן שמסורת תתיר באותו מין רק את הנקבות ולא את הזכרים? כיצד הזחלים שמהם יוצאים הבוגרים אינם נאכלים והבוגרים נאכלים, והרי "היוצא מן הטמא טמא, והיוצא מן הטהור טהור"? ניתן להוסיף ולהקשות: הרי ההלכה מתירה גם את העתיד לצמח סימנים, כנזכר לעיל?

ר' פתחיה ברדוגו השיבו על כך, שיתכן ואכן מותרים הם, אולם נמנעו לאוכלם רק מחמת המיאוס, או משום מראית עין, כל עוד אין להם (לזחלים) כנפים.

ר' חיים בן עטר סיים את דבריו בשני מעשים שנועדו, כנראה, לזרז את הצבור לפרוש מהדבר שרצה לאסרו. אחד מהאנשים שלא רצה להמנע מאכילה זו ראה בחלומו שהוא אוכל שקצים ורמשים, והראוהו שזהו הארבה שאכל. כמו כן מכת הארבה שהיתה מגיעה כל שנתיים-שלוש נפסקה לתקופה של למעלה מ-20 שנה לאחר שהצבור קיבל את תקנתו להימנע מלאכלם. על מעשים אלו כתב משיגו, ר' פתחיה ברדוגו, שחלומות שוא

44. חולין ה,א. בתוד"ה צדיקים מבואר, שכלל זה נאמר בעיקר בדבר אכילת איסור.

ידברו, ורעיונותיו של אותו אדם עלו על משכבו. עוד סיפר, שבמקומו, פסקה מכת הארבה לזמן דומה, למרות שאכלו חגבים.⁴⁵

ויכוח עז ניטש במרוקו לאחר איסורו של אור-החיים הקדוש. בקהילות אירופה, בהן לא השתמרה מסורת האכילה, נטו לקבל את איסורו. בתימן, לעומת זאת, דחו את דבריו מפני ההלכה והמסורת שהיו ברורות ופשוטות בידיהם.⁴⁶

יא. מעמדה של מסורת שהתקיימה בעדה אחת

בשנת תרע"ה, כשהגיע הארבה לירושלים, נשאל הרב יוסף ידיד הלוי, אשר שימש אז כאב בי"ד ומורה הוראה של קהילת הבוכארים ועדת ארם צובה בירושלים, האם ניתן לסמוך על יהודי תימן שאוכלים אותו, ואולי צריך למנעם מכך. בתשובתו (שו"ת ימי יוסף בתרא סי' ג) הביא את מחלוקת הראשונים בשאלת הסתמכות קהילה אחת על מסורת אכילת עוף שקיימת בקהילה אחרת, ואצלם לא היתה. המחלוקת מובאת בשו"ע (יו"ד פב,ה) שנטה להחמיר בה, אולם לדעת הרב ידיד נטיה זו לא חלה לגבי נידון דידן:

I. מסורת של קהילה אחת לא תועיל לחברתה, אם אצל חברתה היתה מסורת לאסור בשל גזרה שנגזרה באותו מקום. אולם כאן לא סביר שנגזרה גזרה שלא לאכלם, שהרי לא היה מצוי ביניהם כדי שיחששו לו ויאסרוהו.

II. החומרה שלא להסתמך על מסורת ממקום אחר חלה רק כאשר היא מובאת ע"י אדם בודד, ויש לגביה חשש אמינות. בנידון דידן הגיעה עדה שלמה ובידה מסורת.

למרות צדדי היתר אלו, העלה הרב ידיד בסיום דבריו ספק אם מסורת יהודי תימן תועיל לעדות אחרות, שכן יתכן והיתר האכילה שלהם נובע מכך שפסקו כדעת הרי"ף שהסתפק בסימנים בלבד. ממילא לעדות אחרות שפסקו כשו"ע, הדורש גם מסורת על שמו חגב, לא תספיק מסורת כזו. ואכן, רובם הגדול של פסקי יהודי תימן בנוי על הרמב"ם, ויתכן שגם בנידון דידן פסקו כרמב"ם שאינו דורש שידעו בו ששמו חגב, ומספיק לשיטתו שימצאו בו הסימנים לבדם.⁴⁷

אולם נראה שיהודי תימן החמירו כשיטת השו"ע, ולא הסתפקו באכילה על פי סימנים בלבד. במכתב תשובתם לרב קוק⁴⁸ תיארו דייני תימן את המסורת שבידם: "חגבים הנאכלים במסורת מאבותינו שהם טהורים ידועים הם אצלנו, ויש מינים שיש בהם כל סימני טהרה ואנו נוהגים בהם איסור." כך העיד גם מו"ר הרב יוסף קאפח בספרו הליכות-תימן: "יהודי תימן היו לוקטים ארבה ואוכלים אותו, אך לא כל המינים אלא רק מינים ידועים המקובלים בידיהם מאבותיהם על פי המסורת איש מפי איש שהם טהורים. ויש מינים ידועים שמסורת בידיהם מאבותיהם שהם טמאים, אע"פ שיש בהם כל סימני טהרה המפורשים בתורה ובהלכה."

45. הרב שלום משאש שליט"א, רבה של ירושלים, העיד שבמרוקו עד הדור האחרון, היו רבים וטובים שהמשיכו לאכול מהחגבים, למרות דבריו של ר' חיים בן עטר.

46. תאורו של בעל מרפא-לשון: "משום דאכשור דרי בהצלחת המלכיות ברוב העולם בחלקי רוסיה ואירופא, קיימו וקבלו דבריו, ואין מי שחלק על דבריו, אלא כולם נהגו איסור בכל שרץ העוף לעולם, זולתי אנחנו גולי תימן שלא ראינו טובה, ולכן לא עזבנו מקבלת אבותינו מקטנה ועד גדולה." וראה קונטרס קרני-חגבים לר' חיים קנייבסקי, בתוך שיח-השדה ח"ב סי' ט.

47. ראה גם בספר ראשי-בשמים לר' דוד משרקי (יו"ד פה,ג), שמעלה אפשרות כזו ואף רואה בה עיקר. לנו נראה שיש ראיות דווקא להיפך, כפי שיבואר להלן.

48. יבנאלי, מסע-לתימן עמ' 185 והלאה.

נמצא שיהודי תימן הלכו בנושא זו בשיטה המחמירה, והמסורת שבידם יכולה להועיל גם לבני עדות אחרות. וכך כתב הרב יוסף קאפח:⁴⁹ "לי ברור כי מה שאין לאשכנזים ולספרדים מסורת כשרות, לא מפני שיש להם מסורת אסור, אלא שלא היה מצוי בארצותם, ולכן חסרו מעדן זה ולא טעמוהו. ולי נראה כי יכולים הם בהחלט לסמוך על עדויות עדת תימן... כי לפי ההלכה מספיק מסורת שמותר ושמחוב... לי נדמה שכל מה שכתבתי בנושא זה מספיק לכל יהודי." וכך כתב הרב שלום יצחק הלוי (שו"ת דברי-חכמים יו"ד סי' יא): "ולזה נטו כל האחרונים לאסור מפני שאין להם מסורת. ופשוט דמי שיש לו מסורת מותר גמור... ואף לאלה שאין להם מסורת עליהן, יש מי שמתיר להם לאכלם על סמך אלה שיש להם מסורת." וכן הרב שלמה קורח (עריכת-השלחן ח"ג עמ' קלט): "כיון שמעיקר הדין החגבים מותרין במקום שיש סימנין, אם כן במקום שאסרום הוא אינו משום שידוע להם שאסור, אלא מחסרון מסורת... כל זאת כתבתי לעשות קל וחומר לגבי חגבים למי שירצה לסמוך על מסורתנו, השמורה לנו מדור לדור מימי הנביאים ועד הלום. ואע"פ שאינו מאכל מעונגים, והעניינים יותר השתמשו בו יותר, תיתי להם שמתוך כך נשתמרה תורה על ידיהם לישראל. ואפשר שעתה שרבו החקירות ימצאו שיש בהן תועלת לבריאות וכיוצא בזה, ויהיה להם על מי לסמוך, והיה זה שכרינו."

יב. סיכום

ההיתר לאכול את הארבה הכשר עבר תמורות רבות במהלך הדורות. התורה התירה לאכול כמה מינים של "שרץ העוף", ומתוכם נשתמרה בידינו מסורת מוצקה רק של ה"ארבה". המסורת נשתמרה בקרב יהודי תימן ואצל חלק מיהודי צפון-אפריקה. כאן התמקדנו במין ארבה המדבר (*Schistocerca gregaria*), שע"פ כל הסימנים והעדויות הוא מין הארבה הכשר, הנפוץ והידוע ביותר באפריקה, בחצי האי ערב ובמזרח התיכון.

אצל יהודי תימן נראית המסורת ברורה וודאית⁵⁰ - כולם נהגו לאכלם, ואף ראו בכך מאכל תאוה. מדבריהם של חכמי תימן עולה שפסקו כדעה המחמירה ביותר, הדורשת ידיעת שמו כחגב (גם כשאין מראהו משונה), ומכאן שמסורת זו יכולה לשמש ולהועיל גם לבני עדות אחרות, שעד כה היו משוללים כל מסורת בענין אכילתם של החגבים. מתיאוריהם ומזיהוייהם את החגבים שהוצגו בפניהם עולה בבירור שלפחות המין המכונה כיום ארבה המדבר כשר ללא כל ספק.

בעדויות שנאספו מרבנים, מתלמידי חכמים, ומזקני עדה זו, נמצאה נקודה אחת בה לא היו תשובותיהם אחידות. כאשר הוצג בפניהם מין חגב דומה הקרוי חגב נודד או ארבה אירופאי (*Locusta migratoria*) היו שלא הבדילו כלל בינו לבין ארבה המדבר שהיה בתימן; היו שהבדילו, אולם לא ראו בשינויים הבדל מהותי שצריך לשנות את דינו;⁵¹ והיו שזיהו את ההבדלים ולא היו מוכנים לראותו ככשר, שכן על חגב כזה אין בידם מסורת אכילה.⁵² יתכן שאלו וגם אלו דברי אלקים חיים, משום שבנושא מסורת

49. מכתב לד"ר זהר עמר מר"ח סיון תשנ"ח, וכן בפירסום בעתון המודיע, ח' באדר-א' תשי"ט: "ונראה שגם אלה שלא נהגו לאכול את הארבה יכולים לסמוך עלינו ועל מסורתנו, ולחזור לאכלה בלי שום פקפוק."

50. יש לציין את הכרותם המרשימה של מספר תלמידי חכמים עם החגבים, הכרות שניכר בה שנעשתה על ידי מחקרים בשטח, והתחקות לימודית יסודית מאד, במיוחד תיאוריו בכתב ובעל פה של מו"ר הרב יוסף קאפח, מורי עזרי גיא, ובדורות קדומים יותר אצל רבי חיים בן עטר.

51. הרב יוסף צובירי בראיון מוקלט, וכן מקצת מזקני העדה שרואיינו.

52. הרב יוסף קאפח, וכן מעולי תימן שהגיעו בשנים האחרונות מצפון תימן, אזור צעדה וחיידאן. כותבי מאמר זה ישמחו לקבל עדויות נוספות שיאירו בצורה ברורה יותר את הצד ההיסטורי של נושא זה.

האכילה דייקו מאד בתימן, ומה שלא ראוהו נאכל לא הותר. אולם מצד ההלכה יתכן שהוא נחשב לאותו מין. פעמים רבות מדובר בהלכה על משפחות, ולא על שמות פרטיים מדוייקים, כפי שכבר העירו מספר חוקרים (כפי שחשבו גם על שלבי ההתפתחות השונים שהם מינים שונים, והתברר שמדובר באותו מין עצמו). בנושא זה אין להתחשב גם בדרך המיון המדעית, שכן דרכי הסידור שנוהגות בה הן הסכמיות בלבד ואינן כשל התורה.

בדרך זו ניתן לבאר גם את השוני בהתייחסות לסימן הימצאותה של האות חי"ת על חזהו של החגב הכשר. יש שרואים בכך סימן מובהק, ואחרים מסתייגים ומציינים שסימן זה נמצא גם בחגבים שעליהם אין מסורת אכילה. ישנה התאמה בין הרואים בו סימן מובהק לבין המזהים גם את החגב הנודד ככשר, ובכך ניתן לאשר את הסברנו שמדובר במינים כשרים שמסורת קפדנית לא הכירה, ולכן החמירה בדינם. הנחה זו מאפשרת לנו לכלול את כל מיני הארבה המלוהק כמין אחד מבחינה הלכתית, בעוד שמבחינה ביולוגית הם נחשבים למינים שונים. הרב יצחק רצאבי, בתשובה מפורטת ששלח לנו, סובר שהארבה המדברי והחגב הנודד נחשבים להלכה למין אחד, וגם המינים שלא היו מצויים בתימן הם כשרים.

יתכן לפי זה שיצליחו בעתיד להתחקות אחר זהותם של כל מיני הקבוצה, שאותה מכנה התורה בשם "ארבה", על פי המסורת שעברה לגבי אחד מבני הקבוצה, שכן מרגע שהמסורת הגיעה כגילוי מילתא, הרי אנו יודעים בהיתרה של כל בני הקבוצה.